

qui figurent plus rarement dans des travaux historiques sur la région. Un bon exemple en est le récit de la réorganisation des soins de santé et du secteur des assurances. Ici, les rapports de Hoen sont incontestablement une source très éclairante puisque le commissaire d'arrondissement compare systématiquement les données relevées pour ses cantons – par exemple en matière de mortalité infantile – aux chiffres récoltés pour toute la Belgique.

Le dernier chapitre est consacré au trafic frontalier à la frontière belgo-allemande. Une nouvelle fois, l'auteur donne de nombreux détails techniques, mais néglige de confronter les mesures de Hoen avec les réalités sur le terrain. Ainsi, la citation suivante, tirée du rapport annuel de 1952, constitue une petite merveille que l'auteur n'exploite pas : "Je ne suis donc pas hostile à un élargissement des possibilités de franchissement de la frontière belgo-allemande, mais ce qu'il importe toujours d'éviter c'est le rétablissement de communauté de vie entre populations frontalières ce qui, du point de vue psychologique, ne pourrait être qu'une nouvelle source de déboires".

D'autres points positifs concernent surtout la présentation. Ainsi, un résumé à la fin de chaque chapitre structure les idées principales. Dans les annexes, de nombreux documents essentiels sont reproduits et permettent un accès facile à la documentation originale. Enfin, il convient de saluer que la réticence tradi-

tionnelle des maisons d'édition allemandes par rapport à l'insertion de photos dans un travail scientifique a été dépassée.

En résumé, le lecteur reste néanmoins largement sur sa faim. Le climat politique de l'époque, déterminé dans une large mesure par le rapport au passé des acteurs et l'épuration civique, est singulièrement absent du livre. Or, l'intérêt de ce travail aurait précisément résidé dans l'analyse de l'interaction entre les activités du Commissariat d'arrondissement et la vie politique et sociale, ce qui aurait pu contribuer à éclairer le processus d'apprentissage très lent d'une vie démocratique dans les 'cantons'. Ce chantier reste ouvert.

Christoph Brüll

II. Biografie / Biographie

BRUNO KARTHEUSER

«Ein ungesühntes Verbrechen/
Crime sans châtement»

Neundorf, Ed. Krautgarten orte, 2008, 493 p.

Met *Ein ungesühntes Verbrechen/Crime sans châtement* besluit Bruno Kartheuser (Luik, 1947) zijn vierdelige studie die hij concentrisch heeft opgebouwd rond Walter Schmald uit Sankt-Vith. De vier delen tellen meer dan 1300 pagina's en bieden een soms fascinerend beeld van de diverse contexten waarin deze in 1917 als Duitser geboren Walter Schmald zich bewogen heeft². Als enigszins timide student aan de K.U. Leuven was hij er

² De vier delen zijn : *Les années trente à Eupen-Malmedy/Die dreissiger Jahre. Blick auf das Netzwerk der reichsdeutschen Subversion* (2001), *La France occupée/Das besetzte Frankreich* (2002), *Les pendaisons de Tulle, le 9 juin 1944/Die Verhängungen von Tulle, der 9. Juni 1944* (2004), en het hier gerecenseerde boek.

vóór de tweede wereldoorlog lid van de studentenvereniging Eumavia, die studenten uit de Oostkantons verenigde. Wat de meeste van deze studenten ongetwijfeld niet wisten was dat Eumavia evenals talrijke andere 'heimatstreue' organisaties uit de Oostkantons in het geheim vanuit Duitsland gefinancierd werd. Kartheuser heeft in zijn eerste deel heel wat belangwekkende gegevens verzameld over de Duitse 'subversie' in de Oostkantons.

Walter Schmald speelde geen rol van betekenis in Eumavia en stond ook niet bekend als uitgesproken nazi-gezind. Toch nam hij in 1941 dienst bij de *Abwehr*—verscheidene jonge mannen uit de Oostkantons hadden dit reeds vóór hem gedaan. Enkelen onder hen bleven tot de bevrijding voor de *Abwehrstelle Belgien* werken, maar de meeste werden te werk gesteld in Frankrijk, doorgaans als chauffeur of tolk. Dat was ook het geval voor Schmald. Einde 1943 werd hij in het kader van de geleidelijke opslorping van de *Abwehr* door de Sipo-SD overgeheveld naar de SD. Op die manier raakte hij betrokken bij de steeds scherpere confrontaties tussen de Duitse bezetter en het Franse verzet. Na de geallieerde landing in Normandië werden de Duitsers dermate in het defensief gedrongen dat zij besloten hardhandig tegen het verzet op te treden en zonder vorm van proces burgers terecht te stellen als afschrikmiddel voor de bevolking. Deze operaties werden dan wel steevast als 'represailleacties' of contra-terreur voorgesteld. In België hebben enkele van deze operaties diepe sporen nagelaten, zoals in Meensel-Kiezegem of in de streek van Ciney.

Een dergelijke operatie deed zich op 9 en 10 juni 1944 voor in de Franse stad Tulle in het

departement Corrèze, ongeveer gelijktijdig met de beter bekende wraakactie van Oradour-sur-Glane. In Tulle en Oradour waren zowel de *Wehrmacht*, de *Waffen-SS*, de *Geheime Feldpolizei* als de SD bij de actie betrokken. Als vergelding voor een aanval van het verzet op Tulle lieten de Duitsers 120 mannen uit Tulle arresteren, van wie er 99 ter plaatse werden opgehangen. Walter Schmalds rol hierbij ging veel verder dan zijn taak als tolk : hij was diegene die de meeste van deze slachtoffers uitkoos op willekeurige gronden. Nadat de Duitsers zich op 17 augustus 1944 uit Tulle hadden moeten terugtrekken was Schmald de enige die door het verzet werd terechtgesteld zonder dat er een regelmatig proces aan vooraf was gegaan. De eigenlijke gebeurtenissen in en om Tulle worden behandeld in het derde deel. In het vierde deel komen achtereenvolgens het einde van de oorlog in de Corrèze (van begin juli tot 15 augustus 1944) aan bod en de naoorlogse beoordeling van het drama van Tulle.

De rijk geïllustreerde vier delen van 'Walter Schmald, SD in Tulle' vormen een gedetailleerde contextuele studie, waarin Bruno Kartheuser een zeer ruim kader van de bezetting van Frankrijk schetst. Dit kader gaat de individuele actie van Schmald vanzelfsprekend ver te buiten, soms zover dat het niet steeds duidelijk is waarom precies hij het centrum van deze studie moest zijn. De persoonlijke 'Werdegang' van Schmald komt niet steeds uit de verf. Ongetwijfeld is dat te wijten aan de schaarsheid van documenten, met name van ego-documenten van Schmald zelf. Door de brede contextuele benadering is het werk van Kartheuser geen gemakkelijke lectuur. Hij heeft er

inderdaad voor gekozen, m.i. terecht, om zo getrouw mogelijk de complexiteit van de gebeurtenissen weer te geven.

Van Bruno Kartheuser kan niet gezegd worden dat hij zijn bronnen niet kritisch onderzoekt. Dat levert soms boeiende confrontaties met deze bronnen op. In deel IV is dat vooral het geval met Kartheusers grondige analyse van de naoorlogse ‘verwerking van het verleden’ in Frankrijk en Duitsland, waarbij opvalt met welk gemak in dat laatste land ook door het gerecht over de wraakacties in Frankrijk is heen gestapt, die nu als oorlogsmisdaden zouden beschouwd worden.

Etienne Verhoeyen

JAN WILLEM STUTJE

«Ernest Mandel. Rebel tussen droom en daad.
1923-1995»

Antwerpen/Gent, Houtekiet/Amsab-ISG, 2007, 475 p.

Als geen ander begreep Ernest Mandel in mei 68, aan de vooravond van de Nacht der Barricaden, dat ‘het intellectuele vermogen van de mens de voornaamste productiekraft wordt binnen de maatschappij’ (E. MANDEL, *Op de barricaden*, 1968, http://www.ernestmandel.org/nl/werken/txt/1968/op_de_barricaden.htm). Jan Willem Stutje gaat in zijn Mandel-biografie opvallend gedetailleerd in op de Franse Mei, de rol van Mandel hierin en haalt aan uit dezelfde toespraak: “Alleen samen zullen we het grote werk kunnen voltooien dat vijftig jaar geleden is begonnen door de Oktoberrevolutie, de overwinning van de socialistische wereldrevolutie!” (p. 222). Stutje evocert hoe in de Franse Mei de dagen van de

Commune weer tot leven kwamen, maar haalt niet Mandels profetie aan omtrent de hegemonie van het *General Intellect*. Hierdoor mist hij de kans om duidelijk de grenzen aan te geven van het denken van Mandel dat gekenmerkt werd door een merkwaardige tegenstrijdigheid. Mandel bleef niet bij *Das Kapital* en ontplooi de mogelijkheden die de *Grundrisse* biedt voor het denken van wat men vandaag een “cognitief kapitalisme” noemt. Hij kon deze hypothese echter onmogelijk volledig uitspreken of doordenken. Hij bleef immers gelijktijdig bij de industriële arbeidersklasse en de historisch geworden burgerlijke subjectiviteit, bij de grote universele klassieke intellectueel, ook al nam deze de vorm aan van de figuur van de grote revolutionaire pedagoog of voorhoedemilitant. Hij bleef uiteindelijk trouw aan de vooronderstellingen van het groot-industrieel paradigma, wat hem na 1989-91 in een crisis bracht die nog slechts met morele of religieuze motieven en ordewoorden kon gemaskeerd worden.

Jan Willem Stutje reikt met zijn monumentale biografie ongetwijfeld elementen aan die toelaten deze crisis te documenteren of die inzicht kunnen geven in het grotendeels *verzwegen* karakter van deze crisis – waarom kon Ernest Mandel deze crisis *niet uitspreken*? Ook Stutje spreekt deze crisis, die eigenlijk de *crisis van de arbeidswaardeleer* is, niet uit. Stutje wil achterhalen wat er van het werk van Mandel waard is om behouden te worden en wat ervan achterhaald is (p. 11), maar raakt pas helemaal op het einde van zijn studie even de “geflexibiliseerde neoliberale productieverhoudingen” aan en de afbouw van de homogenisering van de arbeidersklasse in het voordeel